

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXX (2022).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/BSZG6339

Мария ИВАНОВА* / Maria IVANOVA

**Рец. на: Мира Маркова. Локални култури и традиции.
Културна трансформация на обредни системи през XXI век. София:
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022, 193 с.
ISBN 978-954-07-5518-2, ISBN 978-954-07-5519-9 (PDF)**

**Review of: Mira Markova. Local Cultures and Traditions.
Cultural Transformation of Ritual Systems in the 21st Century.
Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2022, 193 pp.
ISBN 978-954-07-5518-2, ISBN 978-954-07-5519-9 (PDF)**

В днешното забързано време едва ли се замисляме за онази локална култура, която формира нашето лично поведение и отношение към света. Противопоставена на съвременната глобализация, локалната култура винаги е свързана с конкретното място на своите носители, с историческата им памет и социалния ритъм, които изграждат усещането за тяхната идентичност. Като сложен културно-исторически комплекс тя пренася през вековете непреходните символни кодове, които дават отговор и на въпроса „кои сме ние“, определяйки и начина на общуване с „другите“.

Монографията на Мира Маркова е посветена именно на локалните култури и по-специално на онези обичайно-обредни системи от региона на Странджа, Северна Гърция и Калвария Пацлавска (Полша), които се отличават с устойчиво присъствие в живота на местните общности, декларирайки тяхната идентичност през XXI век. Новаторският избор на темата е продиктуван от динамичното им функциониране като вековни, но живи, културни явления, които са пропускливи и по отношение на неизбежните трансформиращи промени в съвременността. Основната цел на изследването е да се разработи теоретичен и практически проверен модел, който чрез подобрите случаи да открие общите специфики и характеристики на локалните култури и обредните системи, които и днес продължават да са част от народната култура на българи, гърци и поляци. Постигането на тази цел е направено с помощта на структурно-функционалния и семантичен анализ и, разбира се, на грижливо подготвени и проведени авторови

* **Мария Иванова** – доктор, професор, преподавател в катедра „Нова и най-нова история на България“ при Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @ivanova.vtu@abv.bg

теренни етнологички изследвания. Прави впечатление внимателното отношение на Мира Маркова към теренната работа и нейните информатори с техните лични истории и борби, както и стремежът ѝ да очертае онези вечни човешки ценности, които прозират в многобройните им интерпретации за значимостта и съхранението на локалната култура и идентичност. Като непосредствени участници и главни действащи лица в обичайно-обредните системи информаторите са тези, които диктуват както знанието за миналото, така и трансформациите в настоящето. Анализирайки теренните записи, Мира Маркова постига и едно великолепно етнографско описание, което все по-рядко се прави в съвременните изследвания. В този смисъл тя е достоен продължител на принципите на образцовото теренно изследване и най-вече на своите учители (особено на проф. дин Иваничка Георгиева), чието творческо дело е безспорно в развитието на българската етнология.

В структурно отношение монографията е разработена в три глави, като всяка от тях има пряко отношение към изясняването на проблема за функционирането на локалните култури и обредните системи през XXI век. Текстът е четивен, а съдържанието е обогатено с множество илюстрации, които допълнително документират разглежданите културни явления. Съчетани и с изчерпателната цитирана литература, те превръщат монографията в етнологичко изследване с доказан принос в развитието на съвременната българска и европейска етнология.

В Първа глава, озаглавена „Локалната култура – характеристики и измерения. Едно възможно бягство към историята“, въвеждащият анализ е направен на основата на подобрени исторически съчинения от зората на модерното осмисляне на традициите при изграждането на българската национална и локална идентичност. В историографски аспект подобрените исторически съчинения са от края на XIX до 40-те години на XX в. и на по-малко известни автори, които обаче разглеждат традиционната народна култура в детайли, които позволяват да се открият регионалните и локалните ѝ прояви. С тази цел Мира Маркова първо е подбрала съчинението на хърватския географ Иван Хоич „Картини от общата география“, публикувано в поредица от шест книжки. Във втората част на пета книжка „Европа: славянските държави“, издадена през 1900 г. от издателство „Matica Hrvatska“, обект на изследване са три славянски държави – Сърбия, Черна гора и България. Те са представени заедно, за да се очертае регионалната култура на южните славяни в контекста на тяхната европеизация. Българите са описани с техните села, бит, песни, външни етнически белези, като се изказва съжаление, че те не се познават добре от външния свят. В духа на антропогеографската школа на Фридрих Ратцел, Иван Хоич всъщност обръща внимание на българското етнографско наследство, като прави опит и за народопсихологически портрет. Неговата преценка за самобитността на народната култура я обособява като специфична европейска култура, съхранила старите обичаи и начин на живот. Значението на българската локалност е подсилено от включените фотографии, които вярно отразяват нивото на материалния бит и култура. Същевременно ползват на новата епоха в развитието на България е изложен чрез модернизацията на столицата, която две десетилетия след Освобождението вече е далече от модела на един източен ориенталски град. По този начин съчинението на Иван Хоич „Картини от общата география“ се превръща в интересен пример за рефлексия към локалността, представена обективно и добронамерено в едно учебно пособие.

В края на XIX и началото на XX в. интересът към българската модернизация е причина и за творческото дело на един друг хърватин – Степен Радич и неговата „Възродена България от 1878 до 1913“, издадена през 1917 г. Убеден славянофил, Радич си поставя за цел да проследи миналото, за да изгради верен народопсихологически портрет на българите в контекста на общославянските културни черти. Негово е твърдението, че българите са може би най-жилавият народ, който историята познава, с подчертан стремеж към благосъстояние чрез упорит труд и спестовност. Идеализирайки българите, Радич всъщност поставя историята като отправна точка и за развитието на съвременността. Както Хоич, така и той тълкува българските характерни черти като локално проявление на общославянската култура.

Родният поглед към локалното етнографско познание и неговото значение при изучаването на българската народна култура е проследен чрез трудовете на Евдокия Петева-Филова

от 20-те и 30-те години на ХХ в.. Като изследовател тя се отличава с предпочитанията си към детайла, които ѝ позволяват прецизно да улови регионалните и локалните особености във веществената култура – тъкани, везмо, метални накити. Според нея доказаната локалност и многообразие на българската народна култура са белег за принадлежността на нашите традиции към европейския цивилизационен модел. Нещо повече, достиженията на народната култура и нахлуващите модерни елементи функционират в симбиоза, защото се подчиняват на социалните правила в дадената локална общност и на нейната интерпретация за доминиращия културен модел.

Направеният въвеждащ анализ на българската локалност успешно защитава и тезата на Мира Маркова за връзката между историческите предпоставки и етнографското познание, които изграждат националната памет и колективна идентичност. Според нея анализът на подбраните съчинения налага извода, че народната култура е сложно, устойчиво, но и динамично, исторически променливо явление. Тя определя общественото познание и регламентира социалното поведение чрез налагането на исторически актуалния модел на света. Иновациите минават през ситния филтър на унаследеното и провереното, като получават разпространение, ако не противоречат на оцеляването и добруването на общността.

Втора глава на монографията е озаглавена „Културна трансформация на обредната система в началото на ХХI век“, като акцентът вече е поставен върху неизбежните съвременни промени в съдържанието на една локална обичайно-обредна система. За пример е приет регионът на Странджа, чиято обредна система може да очертае именно културната трансформация, която настъпва през ХХI в. Както отбелязва Мира Маркова, дългогодишните изследвания на странджанската традиционна култура и в частност на нейната обредна система могат да разкрият влиянието на обективната реалност и прагматичното битие в механизма на функциониране и трансформиране на народната култура в определен исторически период.

Като конкретни примери са подбрани две относително самостоятелни обредни системи – *Еньова буля* и *нестинарството*, което е специфично за местното население не само в Странджа, но и в Северна Гърция. Исторически погледнато, обичаят *Еньова буля* е характерен за етнографската група на тронките, докато носители на *нестинарството* са т.нар. рупци в Странджа. Изследователският анализ на споменатите обичаи е изграден на основата на личните наблюдения и прякото участие на Мира Маркова, с направената и блестящо изпълнена уговорка, че, въпреки посредничеството и взаимната обвързаност между терен и изследовател, е запазена обективността, проверявана и чрез други информационни източници. Въведената нова етноложка информация, съчетана с достигнатите изследователски резултати, убедително показва, че народната култура може да има и нов прочит, който да разшири и донякъде да коригира изградените научни представи за съвременното ѝ състояние.

Такъв е обредният комплекс на обичая *Еньова буля*, който, от една страна, продължава да се осмисля като акцент в празнуването на Еньовден, един от най-големите народни и религиозни празници в календара, а, от друга страна, под влияние на съвременната социална и икономическа рамка на локалната общност е подложен и на някои трансформации по отношение на обредните лица и техните действия. Съхранена е обаче стереотипната вяра в силата на обичая, която не се подлага на съмнение от локалната общност, особено при разрешаването на кризисни ситуации, свързани с плодородието на човека и природата. Това обуславя и неговото преповтаряне и подновяване всяка година, гарантирайки оцеляването и добруването на локалната общност, независимо от историческото време.

Приветствам критичния, но и успешно подбран изследователски подход на Мира Маркова и при изучаването на нестинарството като локална обредна система на населението в Странджа и Северна Гърция. Неговото вековно функциониране също доказва динамиката в развитието на народната култура, която въпреки трансформациите запазва своята изначална структура в отделни обичайно-обредни елементи. Нещо повече, тази черта на народната култура прозира дори в миграционните културни процеси, като се има предвид съвременната ед-

наква организация и цел на провеждане на нестинарството в Странджа и в Северна Гърция, където е пренесено. Приноси са анализите за историческата миграция на нестинарството от Странджа в Северна Гърция, направени на основата на личната самооценка на носителите на локалната култура, както и за отношението на православната църква към неговото изпълнение.

Съвременната представа за функционирането на народната култура и нейните локални проявления се допълва и от авторската теза за съхранения синкретизъм на нестинарството. Той включва безапелационната истина по отношение на обредността, която гарантира нейната устойчивост, структура и система при провеждането ѝ. Взаимната обвързаност на споменатите показатели определя и възприемането на нестинарския обреден комплекс не само от главните обредни лица, но и от останалите участници, т.е. от цялата локална общност.

С подчертан новаторски похват е Третата глава в монографията, озаглавена „Калвария Пацлавска – локалност и религиозност в динамиката на съвременността“. Тя е посветена на съвременното поклонничество в Калвария Пацлавска (Полша), като акцентът е поставен върху религиозните символи, чието локално проявление обвързва дори хората, деклариращи непоклоннически, а културни интереси. В българската етнология открай време са малко изследванията, които разглеждат чужди култури извън Балканите, още по-малко локални култури, така че приносът от изложението на тази глава е безспорен. Той е подчинен на общата методология на монографията, включвайки и връзката между терен и изследовател, като по този начин налага българската етнологичка традиция при изучаването не само на родната, но и на чуждите култури. Научната стойност на Трета глава се съдържа и в обективното проследяване на локалния култ към Божията майка Калварийска, който се чества на Възнесение (Успение) Богородично. Етнографското описание е придружено и от многобройни илюстрации, които проследяват целия ход на поклонничеството. А направените исторически паралели между римокатолическия Богородичен култ в Калвария Пацлавска и православния към Св. Богородица в България разкриват общите им черти в т.нар. народна и локална религиозност.

Като новаторско и приносно определям още направеното изложение на съвременното отшелничество, което е част от религиозните практики в Калвария Пацлавска. Както твърди Мира Маркова, през XXI в. то е характерно за постмодерните хора, които по една или друга причина продължават да търсят не само опрощение или изцеление, но и преосмисляне на житейския си път.

Аргументиран принос е заключителната авторова теза в монографията, че в нашето съвремие значението на локалните култури нараства, тъй като те са онази стабилна основа, която подпомага човешкото себепознание и осмисля житейския път в границите на локалната общност. Тезата на Мира Маркова напълно се доказва и от разработения нов теоретичен и практически проверен модел за общите специфики на обредните системи като определен тип локална култура, характерен за населението в конкретни региони от България, Северна Гърция и Полша. А това несъмнено е принос в развитието на съвременната европейска етнология, който допринася за изясняването на общоевропейските културни процеси през XXI век.